

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM TERMÉSZETTUDOMÁNYI KAR

Földtudományok Doktori Iskola

**A „meseföldrajz” mint egy lehetséges út a földrajz módszertanának
megújítására**

PhD értekezés tézisei

Matesz Krisztina

Témavezető: Dr. Trócsányi András
egyetemi docens

PÉCS, 2012

A doktori iskola címe:

**Pécsi Tudományegyetem
Természettudományi Kar
Földtudományok Doktori Iskola**

Vezetője:

**Dr. Dövényi Zoltán D.Sc egyetemi tanár,
a földrajztudomány doktora
PTE TTK Földrajzi Intézet
Társadalomföldrajzi és Urbanisztika
Tanszék**

A doktori témacsoport címe:

Kulturális földrajz

Vezetője:

**Dr. habil. Trócsányi András PhD
egyetemi docens,
a földrajztudomány doktora
PTE TTK Földrajzi Intézet
Társadalomföldrajzi és Urbanisztika
Tanszék**

Az értekezés tudományága:

Kulturális földrajz

Témavezető:

**Dr. habil. Trócsányi András PhD
egyetemi docens,
a földrajztudomány doktora
PTE TTK Földrajzi Intézet
Társadalomföldrajzi és Urbanisztika
Tanszék**

1. Bevezetés

A doktori értekezés témájának tudományos ismertetése lehetőséget kínál arra, hogy a jelölt bemutassa eddigi kutatásainak indíttatását, célkitűzéseit, vizsgálódásainak módszereit, eredményeit.

E többek számára új interdiszciplína – a meseföldrajz – ismertetése, taglalása az egzakt tudomány hívei előtt ugyan könnyed témának tűnhet, hiszen tárgya egy irodalmi műfaj, a mese, amelyet geográfiai górcső alatt tanulmányoz. Napjainkban, amikor a természettudományok népszerűsége folyamatosan csökken, egy olyan terület, mint a földrajz, alkalmat kínál arra, hogy hidat képezzen a humán- és a reáltudományok között. Különös tekintettel azon diszciplínákra, amelyek az általános társadalomföldrajz és egyéb humán kategóriák határterületein vizsgálódnak, ily értelemben a kulturális, az irodalmi és a meseföldrajz képviselheti leginkább ezen híd alappilléreit.

Célom, hogy bemutassam a meseföldrajz tárgyát, helyét és kapcsolatrendszerét a földrajztudományon belül, továbbá távlati kilátásait, kihívásait, oktatásbeli lehetőségeit elemezzem.

2. Célkitűzés

Magyarország közoktatási rendszerének alapvető problémája a természettudományok háttérbe szorulása, óraszámcsökkenése. Ebből kifolyólag disszertációm alapvető célja az, hogy felvessek egy új módszert, amellyel a földrajz tantárgy visszanyerheti korábbi népszerűségét, egykor volt pozícióját.

- Erre a feladatra legalkalmasabbnak a meseföldrajzot tartom, így kísérletet teszek arra, hogy meghatározzam, e terület földrajztudományon belül elfoglalt helyét, lehetséges kapcsolódási pontjait. Ehhez nélkülözhetetlen rész cél, hogy ismertessem azon kutatásokat is, amelyek a korábbiakban bizonyították a tér és a művészeti alkotások kapcsolatát, különös tekintettel az irodalmi munkák összefüggéseit vizsgáló tanulmányokra.
- Ezt követően bizonyítékokat kerestem arra, hogy a népmesék jelentős mennyiségű földrajzi információt tartalmaznak, amelynek igazolásául a természeti, társadalmi, gazdasági, infrastrukturális szférák megjelenését mutattam be ezekben a történetekben. A

meseföldrajz vizsgálatainak középpontjába a tér hatását a népmesékre, valamint a történetek világi megjelenését állítja, de feltételezhető egy olyan kapcsolat is a mesék és a geográfia között, hogy e népi alkotások nem is születhettek volna meg a természetföldrajzi környezet, a benne élő társadalom léte és mindennapi tevékenysége, tehát a tér nélkül.

- Mindezek után, hogy a felsőbb korcsoportoknál is alkalmazható legyen a meseföldrajz kapcsán elsajátított geográfiai ismeretszerzés, megvizsgáltam néhány olyan irodalmi munka tartalmát, amellyel kötelező olvasmányként, színházi darabként nagy valószínűséggel szinte minden ember találkozhat.
- Majd kísérletet tettem arra, hogy bizonyítsam, hogy az egyes történetek, mesék, népmesék helyszínei ma is megtalálhatóak a Földön, és ha nem is önálló desztinációként, de kiegészítő programként több helyütt szerepelnek korunk idegenforgalmi palettáján. Ezt azért tartottam fontosnak, mert így módon bemutatható az, hogy a földrajzi nagytéma alatt egy adott fogalom mennyi aspektusból vizsgálható. Mindezzel a geográfiai szemlélet változatossága, sokoldalúsága is bizonyítható.
- Ezután fontos feladatnak tartottam, hogy az oktatás különböző szinterein vizsgálódjunk, felmérjük a diákok földrajzi alapképzettségét, valamint azt, hogy milyen irodalmi alkotásokat olvasnak – akár kötelezően, akár saját kedvtelésből – azon célból vezérelve, hogy tanulmányozzuk ezen művek tartalmát. Először az óvodás korosztályt kerestem fel, ahol a gyerekek a birtokukban álló geográfiai ismereteket tapasztalati úton szerezték, majd a következő állomást az első osztályosok jelentették, akik ugyan szervezett keretek között tanulnak, ennek ellenére tudásuk még a szocializációjuk során szerzett élményeken alapul. Az alsó tagozatosok körében végzett további vizsgálatok célja az volt, hogy a környezetismeretet már tanuló gyerekek alapvető földrajzi ismereteit térképezze fel. A hetedik osztályos diákok körében végzett kutatás feladata az volt, hogy meglássuk, milyen asszociációs képességekkel, illetve absztrakt gondolkodással rendelkeznek. A középiskola tizenegyedik osztályában történő vizsgálataimat az az általam megfogalmazott állítás indokolta, miszerint a tizenhét-, tizennyolc éveseknek a térkép valóban „tér kép” kell, hogy legyen, hiszen ők már befejezték e tantárgy tanulását.
- Mindezek után alapvető célom, hogy megismertessem a meseföldrajzot a geográfia tudományos képviselőivel, a szaktanárokkal, a pedagógusokkal és a szélesebb nyilvánossággal egyaránt.

- Ezt követően érdemesnek látszott e két – egymástól eltérőnek tűnő – terület, az irodalom és a földrajz kapcsolódási pontjainak bemutatása is.

E téma *létfogosultságát* egyrészt az adja, hogy a földrajz tantárgy a folyamatos óraszámcsökkenés következtében hátrányos helyzetbe került. A meseföldrajz – mivel a gyermekkor korai szakaszaiban is alkalmazható – képes arra, hogy megnövelje az oktatásban a földrajzra fordítható időt. Mindezek után a disszertációban remélhetőleg sikerült bemutatni egy olyan lehetőséget, amely előre viszi a földrajzoktatást, segít népszerűsítésében, valamint új kutatási területet nyit meg e tudomány képviselői előtt.

3. A kutatás módszerei

Ezen kutatás során *kvalitatív és kvantitatív módszereket* alkalmaztam. Legelőször a népmesék valóságtartalmára kerestem bizonyítékokat, így megannyi nép történetét olvastam, elemeztem, hogy bizonyítsam a rájuk jellemző földrajzi tér jelenlétét e szövegekben. A szelektálás a közkönyvtárak polcain előforduló, illetve az Interneten elérhető mesék, gyűjtemények alapján történt. Mindezek után a földrajzi szakirodalmat tanulmányoztam, az után kutatva, hogy megfogalmazták-e már korábban az irodalmi teret, felmerült-e korábban ennek léte. A szakirodalmi elemzés meglehetősen kevés munkára korlátozódott. A magyar írásokban találtam olyan részeket, melyek az irodalmi alkotásokban kerestek földrajzi vonatkozásokat. A külföldi anyagokban használtak olyan elemeket, amelyek a népmesék és a földrajz kapcsolatára hívták fel a figyelmet. Ezt követően a földrajzi szakmódszertant tanulmányoztam azon okoktól vezérelve, hogy tanulmányozzam e tantárgy tananyagának, követelményrendszerének, óraszámának alakulását az elmúlt évszázadokban és a közelmúltban, valamint azért, hogy a pedagógiával foglalkozó szakemberek milyen új kihívásokat látnak a geográfia előtt. Ehhez a földrajztanítással foglalkozó szakirodalmakat használtam MAKÁDI MARIANNTÓL (2005, 2006) és KORMÁNY GYULÁTÓL (2001). Mindezek után gyermeklélektani írásokat vizsgáltam, azért, hogy a felméréseim megfeleljenek egy-egy adott korcsoport lélektani fejlettségi szintjének.

Ezt követően különböző településtípusokon (Budapest, Pécs, Kaposvár, Tamási, Paks, Törökkoppány, Gödre), eltérő szociokulturális környezetben végeztem fejlődési sajátosságokhoz illeszkedő vizsgálatokat az óvodás korosztálytól a középiskola 11.

osztályáig. Az egyes intézmények kiválasztása egyfelől ismerős pedagógusok, illetve gyerekek segítségével történt, de a szocializációs folyamatok okán odafigyeltem arra is, hogy gazdagabbnak tartott vagy szegényebbnek vélt településekről, környékekről egyaránt legyenek eredményeim. A legkisebbeknek meseolvasás után rajzokat kellett készíteniük, amelyben arra voltam kíváncsi, hogy észlelik-e az alapvető földrajzi jellemzőket, információkat. A kisiskolásoknál egy kvíz segítségével alapfogalmakra kérdeztem rá, geográfiai műveltségüket kutattam, hetedik osztályban népmesékre épülő, földrajzi kérdésekkel átszótt feladatlap alapján asszociációs képességeikről, absztrakt gondolkodásukról kellett tanúbizonyságot adniuk. A tizenegyedikeseket kognitív térkép rajzolására kértem, amelyben mesehősök elhelyezését adtam feladatul. Majd e korcsoportokkal foglalkozó pedagógusokkal, a földrajz tantárgy szakértőivel, valamint a fejlődéslélektan tudományát gyakorló klinikai szakpszichológussal készítettem mélyinterjúkat. Ezekben e téma elfogadhatóságára, illetve a gyerekekkel történt vizsgálataim sikereinek és kudarcainak lehetséges okaira, továbbá a távolabbi lehetőségekre kerestem választ.

4. Az eredmények összegzése

A disszertáció belső felépítésére jellemző, hogy az első fejezete az a rész, amely a meseföldrajz fogalmát, kapcsolódási pontjait járja körül, illetve azon szakirodalmakban kutakodik, ahol korábban megfogalmazták, vagy érintették az irodalmi teret. A következő részekben bemutatásra került a népmesék térértelmezése, négy klasszikus irodalmi mű tértartalmának kutatása, majd az egyes művekben előforduló helyszínek, szereplők turisztikai desztinációként történő megjelenésének taglalása, végezetül pedig, azon konkrét vizsgálatokat mutatattam be, amelyeket a közoktatás különböző korcsoportjai körében végeztem. E fejezetek összefoglalóját ismertetem a következőkben.

4.1. A meseföldrajz

A *földrajzi vizsgálatok* tárgya a földrajzi burok és a földrajzi tér, amely olyan terület, amelyben mind a természeti, mind a társadalmi törvényszerűségek érvényre jutnak. A geográfia a jelenségek térbeliségét, a térrel kialakított kölcsönhatásrendszerét vizsgálja (TÓTH J. 2001, TÓTH J. 1995). Ezek alapján joggal tehetjük fel azt a kérdést, hogy létezik-e egyáltalán a meseföldrajz, van-e keresnivalója a földrajztudomány berkein belül? Ha elfogadjuk azt a felfogást, amely szerint a földrajz a tudományok királynője, bizonyíthatja, hogy *bármely* tudomány és *tudományterület térbeliségét* kutathatjuk. Ha az irodalomra vonatkoztatjuk mindezt, láthatjuk, hogy az egyes műfajok térbeli előfordulását, kapcsolatrendszerét ugyancsak érdemes vizsgálni. Például a világ mely részein, és miért születtek először a népmesék, milyen ezek területi elterjedése és melyek legjellemzőbb különbségei? Ennek értelmében kijelenthetjük, hogy létezik a meseföldrajz, de a továbbiakban nézzük meg a geográfikumon belüli elhelyezkedését (TRÓCSÁNYI A. – TÓTH J, 2002).

Mivel a meseföldrajz fogalmát eddig csupán az irodalomban használták Petőfi Sándor: János vitéz című alkotásának kapcsán, célom, hogy megpróbáljam elhelyezni a földrajztudomány bonyolult rendszerében. Véleményem szerint a *meseföldrajz* olyan *interdiszciplína*, mely elsősorban a földrajztudomány és a meseirodalom határterületein vizsgálódik, de foglalkozik egyéb területekkel is, mint a történelem, a néprajz, a szociológia, a kulturális antropológia stb.

Egy adott természeti környezetben élő népesség magán viseli elődeinek örökségét, tradícióit, jelen szokásait, jövőbe vetett hitét. Egy embercsoport kultúrája meghatározza a gondolkodást, a mindennapi cselekedeteket, így *minden tér „teremtett térnek”* mondható. A szociálgeográfia szerint a tér társadalmi alapfunkciók rendszere, amely tartalmazza a cselekvő ember gondolkodását, kulturális meghatározottságát. A társadalmi tér, azaz a társadalmi viszonyok rendszere és azok átalakulása determinálja az individuum térfelfogását (BERÉNYI I. 2003). Mindez természetesen tükröződik egyéb tevékenységekben, alkotásokban is.

Az *irodalom*, mint minden művészet egy fogalom, amely *illusztrációja a tájnak*, embercsoportnak, ahol született. BASSA LÁSZLÓ (2004) szerint a földrajztudomány feladata a tér mennyiségi és minőségi leírása, míg a művészeteké a hely atmoszférájának érzékelése. Két lehetőség kínálkozik az *irodalmi tér megragadására*, az egyik a *művek felől* közelíti meg azt,

hiszen a hely az ihlet forrása, a cselekmény valós vagy képzeletbeli színtere, kerete; továbbá a szerzők is erősen kötődnek egy-egy helyhez, például a szülőföldhöz. A másik módszer három vizsgálati szempontot javasol az egyes alkotások *geográfiai elemzéséhez*: tematikusan (a földrajz egyes részdiszciplínái szerint); fogalmak szerint; és a módszertani (térképezés, számítógépes modellezés) úton lehet kutatni azokat (BASSA L. 2004). Mivel minden mese egyfajta irodalmi produktum a geográfia részterületei mentén lehetséges annak irodalmi földrajzi elemzése is.

Mások is felfigyeltek e két tudomány kapcsolatára, az 1970-es években találhatunk olyan észrevételt, amelyben egy kis földrajzi vonatkozás fellelhető. BAHTYIN szerint az „irodalom a térnek és időnek csak azokat az oldalait hódította meg, amelyek az emberiség fejlődésének adott stádiumában már hozzáférhetőek voltak” (BAHTYIN, M. 1976).

Az angolszász vidékeken is *felfigyeltek e két diszciplína kapcsolatára*, hiszen életünk során többször találkozunk a földrajzzal, mint azt valójában gondolnánk. Mire az iskolában, mint tantárgy tanuljuk, már vannak képeink erről a tudományról. Mesékben, irodalmi alkotásokban, ismeretterjesztő filmekben gyakran szembesülhetünk a geográfiával. Annak ellenére, hogy szorosan ezen területek egyike sem kapcsolódik a földrajzhoz, megjelenítik előttünk a teret. Azt is megállapíthatjuk, hogy *az irodalom és a média* egyaránt hasznos *segítői a geográfiának*, akár a tantárgyra, akár a tudományra gondolunk, hiszen központi szerepet játszanak az emberek világról alkotott képének kialakításában. Ezen belül az *irodalom szerepe* különösen fontos, hiszen *kapcsolatot teremt* az egyes világok között, miközben különböző tértípusokat vonultat fel, visszatükrözve ezzel a valóságot (GRANG, M. 1998).

BÓKAY ANTAL és FOGARASI GYÖRGY egyaránt a *költészetben*, versekben leltek fel a földrajz számára is használható információkat. Szerintük a költő gyakran szerepeltet *városlakó verzlakókat*, akik által betekintést nyerhetünk egy adott kor városának képébe, életébe, mindennapjaiba. Ady Endre esetében két tértípust mutat be, a vágyott teret, amit Párizs testesít meg, és a tényleges vidéki viszonyokat képviselő Hortobágyot. József Attila esetében azonban egy teljesen más városképet ismerhetünk meg, a lét-térnek számító Budapest peremét, vagyis a külvárost. Baudelaire Párizsa a város „igazi” arcát tükrözi vissza, mely sötét és lehangoló (BÓKAY A. 2005, FOGARASI GY. 2005).

BAJMÓCY PÉTER, BOROS LAJOS, PÁL VIKTOR a „*valódi*” és a *konstruált valóság* kapcsolatát, *geográfiáját* vizsgálták a Harry Potter kapcsán. E kutatócsoport a mű földrajzi

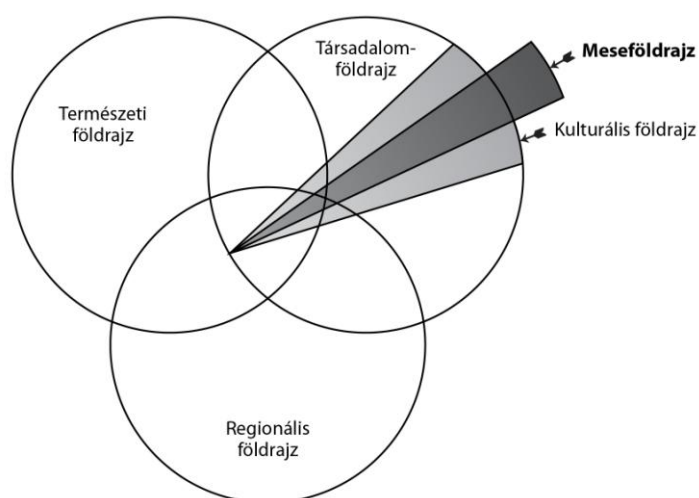
vonatkozásainak vizsgálatán túl azt tűzte ki célul, hogy a hazai társadalomföldrajzi gondolkodás figyelmét felhívja az irodalom és a földrajz közti párhuzamra.

VASS TIBOR - ERNLE BRADFORD (2001) kezdeti munkáit figyelembe véve - *Odüsszeusz útvonalát*, az Odüsszeia helyszíneit kereste. Fontos expedíciók indultak az eposzból kiemelt részekre, melyeket a *szövegben rejlő információk alapján* próbáltak azonosítani. Figyelembe vették az ókori görögök hajóinak tulajdonságait, hajózási módszereit, az Odüsszeiában szereplő szelek irányát stb. Mára tizenhat állomást sikerült megtalálni, és ezek alapján térképet szerkeszteni Odüsszeusz bolyongásáról.

Az irodalomban, ezen belül a *mesevilágban* fontos jelenség a *szülőföld elhagyása* vagy az oda való visszatérés. Az utazás más területekre, az *útközben megismert tájak*, népek, emberek kalandokra, cselekményre fűzött bemutatása lényeges információforrás a geográfia számára. Ezen terek egy része *valós* földrajzi helyszín, ám vannak *reálisnak vélt* és tipikusan *fiktív* színterek. Természetes, hogy a műértő olvasó, érdeklődő kutató keresi e helyek lehetséges térbeli realizálódásait, majd kellő vizsgálódás, bizonyítás után napjaink vezető „iparága” a turizmus is felkeresi e színhelyeket.

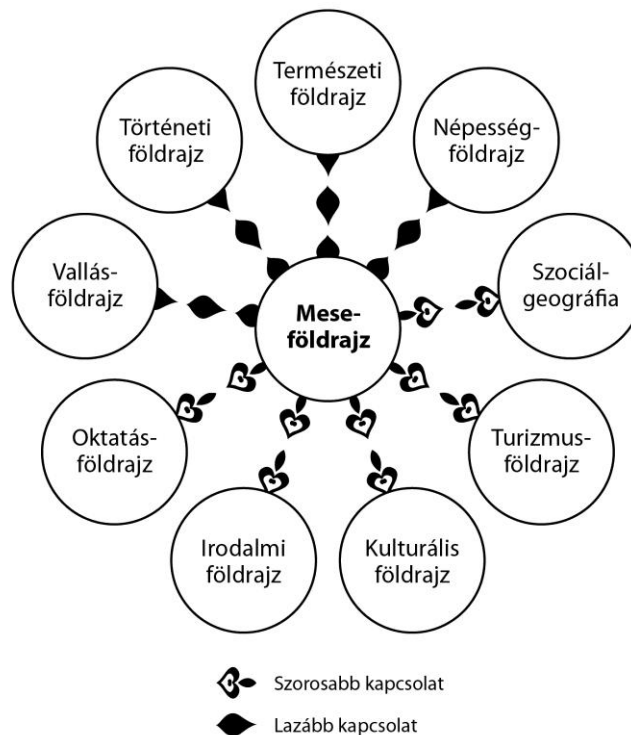
Összességében a meseföldrajz a kulturális geográfia tárházát bővítő, de egyéb népeség-, vallás-, turizmusföldrajzi területek határain mozgó, indíttatásából kifolyólag az oktatásföldrajzhoz kapcsolódó tudomány (1., 2. ábra).

1. ábra: A földrajztudomány belső struktúrája

(Forrás: TÓTH J. alapján saját szerk.)

2. ábra: A meseföldrajz kapcsolódási pontjai

(Forrás: saját szerk.)

Előfordulhat az is, hogy a meseföldrajzot többen az irodalom-, illetve mesetudományokhoz tartozónak vélik majd, vagy egyszerűen pedagógiai módszerek könyvelik el. Utóbbin cseppet sem szabad meglepődni, hiszen e terület alapvető feladata lenne a földrajz népszerűsítése már egészen kicsi kortól kezdve. A meséket remekül lehet természetföldrajzi megjelenésük, illetve a bennük szereplő tér alapján vizsgálni. Véleményem szerint ez az egyetlen mondat már legitimé teheti a meseföldrajzot a földrajztudomány előtt.

A továbbiakban fontosnak tartom a *meseföldrajz felosztását*, belső struktúrájának leírását. E területen belül is fellelhető egy kettősség, hiszen a geográfia ezen szelete a mesék térbeli előfordulásait, vetületeit, illetve térkapcsolatait vizsgálja. E két rész között szinte észrevehetetlen a különbség, mégis létezik. A földrajztudomány bevett módszere, hogy általános, ágazati, regionális felosztást végez egy-egy geográfiai területen belül. Annak ellenére, hogy a meseföldrajz ágazati tudománya a kulturális földrajznak, találhatunk az előbbieknél megfelelő vonatkozásokat ezen belül is (TÓTH J. 2001).

Az *általános meseföldrajz* e tudományterület tárgyát, módszereit, kapcsolatrendszerét, illetve a mese és földrajz összefüggéseit tárja fel. Az *ágazati meseföldrajz* a különböző természeti adottságú, társadalmi összetevőjű, kulturális fejlettségi szintű részek történeteit vizsgálja a térben, míg a *regionális* vonatkozásban egy ország, régió meseföldrajzát kutatja. Érdekes terület lehetne a *történeti meseföldrajz* is, mely a meséket az egyes történelmi korszakok, nagy változásokat hozó időszakok tükrében tanulmányozná.

4.2. Térértelmezés a népmesében

Jelen rész azt kutatta, hogy a Föld különböző területein élő népcsoportok meséikben megörökítették-e koruk társadalmi, gazdasági, infrastrukturális rendjét, beszélhetünk-e ezen történetek földrajzáról. A történetek és a tér kapcsolatának egyik legszembetűnőbb oldala a *környezet hatása* a népek meséinek keletkezésére. Az egyes társadalmak, így kulturális adottságaik is hozzárendelhetők egyfajta életformához, amely jelentősen függ a geográfiai tértől is.

4.2.1. Természeti tér

A népmesékben fellelhető *természeti környezet* megjelenítése két alapvető típusba sorolható: az egyik, amikor a mesebeli színtereket érdemes keresni a térképeken, a másik esetben eredménytelenül kutakodnánk. Az *európai népmesék* esetében a helyszínek nem, vagy csak nehezen határozhatók meg. Gondoljunk csak a magyar történetek Óperenciás-tengerére, az Üveghegyeken vagy a Hetedhét országon túli világára, vagy arra a vidékre, ahol a kurta farkú malac túr. A középkori ember ismert, lakott világa egy szűk körön belül realizálódott. Mivel lakóhelyéről nem, vagy csak igen ritkán mozdult ki, a híreket, adomákat egy-egy messziről jött vándortól, esetleg kalmártól tudta meg.

A mesék világában kelet felé haladva a tér egyre konkrétábbá, megfoghatóbbá válik. Az *Ezeregyéjszaka* távoli világában bármelyik hős kalandjait követjük nyomon, újabb és újabb országokba, városokba jutunk: Arábia, Egyiptom, Kasmír, Bagdad gyakori színterei e történeteknek.

Az *amerikai népmesék* esetében nem tehetünk általános kijelentéseket, hiszen az őslakos indián törzseken kívül, telepes lakosság és behurcolt afroamerikai rabszolgák egymás

mellett éltek e kontinensen. Mindegyik csoport számtalan történetet hagyott az utókorra. A természeti szférát vizsgálva megállapítható, hogy azon indián törzsek, melyek a mostoha természeti adottságok miatt rákényszerültek a vándorló életformára, történeteikben örökítették meg létező helyszíneket. Megjelenik a Préri, a Nagy-tavak, a Niagara-vízesés és a Bering-tenger is. Továbbá gyakori momentum az égitestek jelenléte is (Nap, Hold, csillagok).

A népi történetekben a természetben előforduló *tereptárgyak* gyakorta a hősök szolgálatában állnak, őket segítik, az ellenfél előrejutását azonban nehezítik, esetenként meg is akadályozzák azt. Gondoljunk csak egy magyar mesére: az Aranyszóló pintyökére, amikor a menekülő királyfi által eldobott keféből akkora erdő kerekedett, amin az őt üldözők alig tudtak átjutni, majd az elhajított tojásból hatalmas hegy emelkedett, végül pedig egy törülközőből tenger lett, ami végképp megakadályozta ellenfelei előrejutását.

Nem csak magyar példát hozhatunk fel: Szindbád első útja alkalmával egy olyan szigeten kötött ki, amely igazából nem is sziget, hanem egy hatalmas hal volt, ami a partra lépést követően a mélybe bukott, e tragédiát pedig egyedül csak a híres hajós élte túl. A jó szerencse tengeri hullámok alakjában segítette őt, hiszen egy olyan szigetre sodorta, amely az Édenkerthez volt hasonló, itt új életre kapott, hajót ácsolt, emberekkel találkozott és visszajutott Bagdadba.

A természeti jelenségeket, amelyeknek tudományos magyarázatát még nem ismerték, a különböző népcsoportok történeteikkel, kitalációikkal értelmezték. Így próbáltak indokot találni a rendkívülinek tűnő, általában terület-specifikus folyamatokra. Mindezek a feltételezések átöröklődtek, megőrződtek a népmesékben: hogy miért sós a tenger vize, miért váltakoznak az évszakok, vagy hogyan keletkezett az északi fény, miért vannak földrengések – tájegységként visszatérő kérdések, dilemmák.

4.2.2. A társadalmi, gazdasági tér területi sajátosságai

Az embercsoportok, foglalkozások, társadalmi szokásrendjük után kutakodva másfajta típusokat találhatunk Európában, Ázsiában, Amerikában. Míg gazdag királyok, királykisasszonyok és királyfiak, nincstelen, szűkölködő pásztorfiúk, szegény halászok és favágók köszönnek vissza az óvilági és a magyar nép történeteiből. Addig keleten kalifákkal, kalmárokkal, tolvajokkal, Amerikában viszont bölényre vadászó indiánokkal, telepes

favágókkal találkozhatunk.

Lehetőség kínálkozik arra is, hogy *ne csak a térben, az időben is* nyomon kövessük a mesék társadalmi változásait, hiszen az egyes korok, mint földtani rétegek őrződtek meg bennük. A *középkorban* főként királyi családok, kóbor lovagok, sárkányok által elragadott királykisasszonyok szerepeltek a történetekben, az *újkor* hajnalán új tartalmi jegyekkel bővült a mesekincs, betekintést nyerhetünk a városok, piacok, műhelyek hétköznapijaiba, találkozhatunk kereskedőkkel, vándordiakokkal, inasokkal. A *romantika* irodalma kedvelte a szélsőséges elemek, emberi tulajdonságok hangsúlyozását. A jó és a rossz, a gazdag és szegény, az árva és a mostoha küzdelmével nemcsak a klasszikus regényekben, a népmesékben is találkozhatunk.

4.2.3. Infrastrukturális tér

Az infrastrukturális vonatkozásokat a közlekedési szférák (szárazföldi, vízi, légi), eszközök (hintók, szekerek hajófélek stb), utak, épületek vonatkozásában érdemes keresni. A történetekben az útvonalat csak a kiindulópont és a célállomás jelöli ki, de a főhős kalandjait, megpróbáltatásait végigkövethetjük, miközben azt is láthatjuk, hogy milyen természeti esetleg társadalmi közegben halad. Míg a hazai és az indián népmesékben csak gyalog-, esetenként kocsitakkal találkozhatunk, az Ezeregyéjszaka világában előfordul a kereskedelemmel összefüggő valós selyem- és a sivatagon átvezető karavánút is.

Meg kell említeni a mesékben előforduló épületeket is, amelyek egy része lakófunkcióval (konyhá, kalyiba, viskó) bír, és a szegénységet jelképezi. Az ellentétes oldalon a hivalkodással, pompájukkal a gazdagság és a jólét szimbólumaiként megjelenő kastélyok, várak állnak. Megfigyelhető, hogy a kereskedelemről élő mesés keleten sokkal fényűzőbb építményeket láthatunk, mint a paraszti, földművelésből, állattenyésztésből élő társadalmakban.

4.3. Térélmények különböző irodalmi alkotásokban

Jelen fejezetben azt a célt tartottam szem előtt, hogy a mesék tértartalmának bizonyítása után bemutassam azt, hogy egyéb *irodalmi alkotásokban is fellelhető a geográfia*. Mindannyiunk

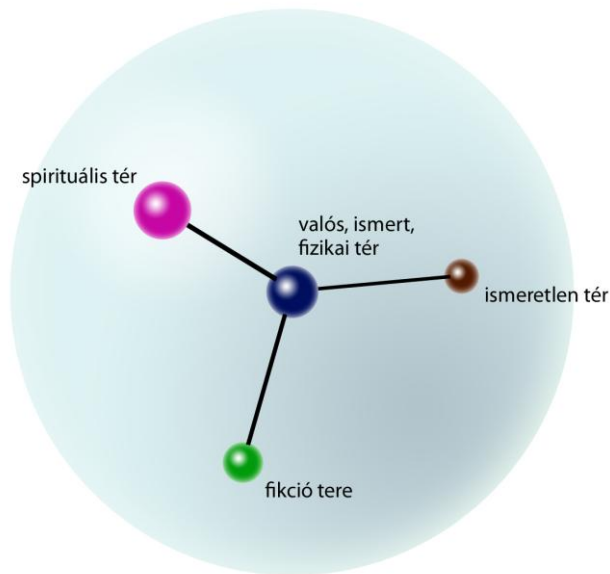
emlékezetében élnek azon írások, amelyek *egyértelmű földrajzi helyszíneket*, információkat tartalmaznak: Fekete István, Jules Verne, Gárdonyi Géza stb. regényei. E rész ugyanakkor bizonyos szempontból – klasszikus értelemben vett, speciális alapokon nyugvó – műelemzésnek is felfogható, amely – az *irodalmi munkákban* rendhagyó módon a – *földrajzi vonatkozásokat keresi*. A fentiekén túl olyan műveket ítélttem elemzésre méltónak, amelyek egyrészt az *iskolai alapoktatás* nélkülözhetetlennek tartott elemei, – így szinte mindenki kezében megfordulnak, akik a magyar közoktatás szereplői – másrészt az emberi alapműveltség pótolhatatlan, elengedhetetlen alkotórészei.

Négy olyan munkát választottam ki, amelyek egyben kötelező olvasmányok is a hazai közoktatásban. A diákok ezúton megkerülhetetlenül találkoznak velük irodalmi tanulmányaik során. A művek mindegyike (Petőfi Sándor: János vitéz; Vörösmarty Mihály: Csongor és Tünde; Madách Imre: Az ember tragédiája; Voltaire: Candide, vagy az Optimizmus) megalkotásának idején kiemelkedő, korszakalkotó szerzeménynek számított. Mindegyik alkotás a 18-19. században született, amely időszak a nemzettudat ébredésének, a világ új megismerésének korszaka. Erre épülhet a feltételezés, miszerint az ekkor született műveknek tartalmazniuk kell az adott kor, nemzet, az akkor ismert világ geográfiai jellemzőit is. A következőkben arra keressük a választ, hogy e prekoncepció mennyire bizonyul igaznak a fenti – reprezentatívnak semmiképpen nem nevezhető, ám színes – mintán.

Az elemzés alanyául kiválasztott művek esetén *szelektálásának másik oka*, hogy olyan közismert alkotásokról van szó, amelyekhez gyakran nyúlnak *színházi rendezők* is, így életünk során biztosan találkozunk ezen írásokkal. *Az ember tragédiája*, illetve a *János vitéz* azon túl, hogy a magyar irodalmat kedvelők, illetve a hazai színi élet körében népszerű művek, nemzetközileg is ismertek. Utóbbi alkotás e tekintetben is megkerülhetetlen volta mellett még az a tény is szól, hogy először e mű kapcsán jelent meg az irodalmárok körében – ugyan csak említés szintjén – a *mese földrajz* fogalma (TURCSÁNYI M. 2006).

E négy irodalmi alkotás mindegyikében különleges dimenziói jelennek meg a térnek. Az ismert tér gyakorta párhuzamos szálon fut az ismeretlennel, csak úgy, mint a valós és a fikció birodalmi, izgalmas területre tévedünk, amikor analóg módon jelen van a fizikai (földi) és a spirituális (égi) valóság (3. ábra).

3. ábra: A János vitéz térdimenziói

(Forrás: saját szerk)

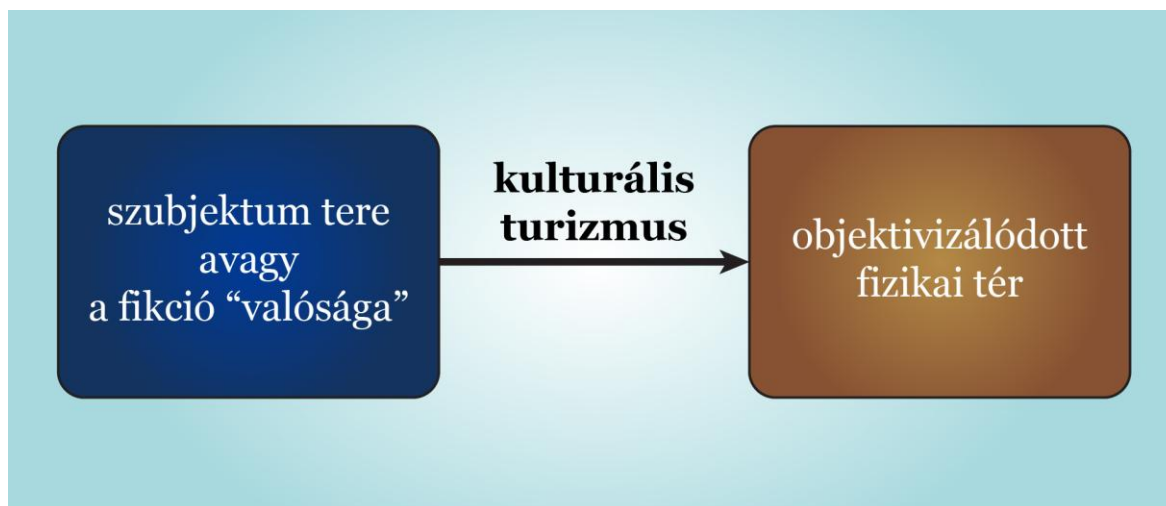
Az elemzett irodalmi alkotások geográfiai tartalma az esetleges kételkedők előtt sem lehet kérdéses. A művekben olyan leírások olvashatók, amelyek valóságosak és létjogosultságuk is van. A szerzők földrajzi tudása helyes, időszerű, amelyet implicit módon rejtett ismeretek, információk formájában adaptálnak munkáikba, mindezek ellenére időnként túlzó, (sztereo)tipizáló gondolatok jelennek meg az egyes területekről, népekről, tevékenységekről. További geográfiai hasznosításukat a bennük rejlő metodikai lehetőség támasztja alá, miszerint ezen írások nyomtatékosítanak, illetve az eddigi tudást felidéz(tet)ik az olvasóval. A pedagógus feladata ettől kezdve az lenne, hogy tudja kezelni (használni, átadni) az ismeretanyagokat.

4.4. Turizmus a fikció világába(n)

Mindazok után, hogy bemutattam, hogy a földrajzi tér fellelhető a népmesékben, és egyéb irodalmi alkotásokban, célt, hogy bebizonyítsam ennek ellentétét is, vagyis azt, hogy az ezen művekben megjelenő helyszínek és szereplők napjainkban, mint turisztikai desztinációk jelennek meg Földünkön. Véleményem szerint a szubjektum (a fikció) terének

fizikai leképeződéséért, „megvalósulásáért” a kulturális turizmus azon szegmense felelős, amely az olvasókat, a közönséget a kitalált térszínre felé kalauzolja (4. ábra).

4. ábra: A szubjektum (fikció) tere és a valóság kapcsolata

Forrás: Pirisi G. – Trócsányi A. 2011 alapján saját szerk.

A fenti ábrával kívánom alátámasztani, hogy a bemutatott módon alakulhat át az „Egri csillagok”, a „Tuskevár” egri várrá, illetve a Kisbalaton sás- és mocsárrengetegévé, vagyis frekvenciált turisztikai attrakciókká. Az adott hely felé irányuló idegenforgalom létrejöttéért a keresleten, kínálaton túl a motiváció és a marketing felelős. Ez esetben a motiváció egy adott alkotás által „megszerettetett, megkedveltetett” hely felkeresése, a marketing pedig maga a könyv, a film vagy egyéb művészeti alkotás.

Ezt követően először az irodalmi hatások motivációs erejét mutatom be, majd az egyes alkotások, mesék helyszíneire irányuló, a turizmus miliő gondolatvilágának helyet adó idegenforgalmi célterületeket. Talán túlzás lenne mindezt irodalmi, esetleg meseturizmusként említeni, de tény, hogy ezek a vonzerők a fikció világából származó, vélt vagy valós helyszínek, személyek felé mutatnak, amelyek a gyermek-, illetve fiatalkor romantikájával, nosztalgiájával felvértezett turisták érzelmeinek, érzésvilágának realizálódásaként jelennek meg a turisztikai piacon. Az egyén lelkében rejtőzködő hangulatok, emóciók életre hívhatók a képzelet által kreált, esetleg létező helyszíneken, amelyek hozzájárulhatnak egy-egy térség imázsának kialakításában is. Az újszerűség okán e terület keresleti és kínálati vonatkozásban is, illetve elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt tanulmányozható.

A fentiekben említett irodalmi, mesebeli helyszínek, szereplők a kulturális turizmus attrakcióit gyarapítják, egyedi színükkel hozzájárulhatnak egy adott terület (régió, ország, település) turisztikai imázsának kialakulásához, fejlesztéséhez. Annak ellenére, hogy az idegenforgalom ezen szelete nem térreleváns, egyes települések magukénak vallanak egy-egy műben szereplő területet, karaktert, ami köré különleges turisztikai terméket építenek. Alapvető, hogy az alkotásokban megjelenő színterek valóság-hű hangulatot tükrözzenek, visszaadva az egykor olvasott történet atmoszféráját, elősegítve mindezzel a turista meglelégedettségét (1.táblázat)

A jövőbeni trendek, az innováció, a globalizációval szemben haladó lokalitás, a megújulás, az egyediség felé mutatnak. Így kijelenthetjük, hogy a kulturális turizmus ezen unikális szegmensének, a továbbiakban (is) lesz létjogosultsága.

1. táblázat: Vélt vagy valós turisztikai attrakciók a mesék, legendák, filmek világából

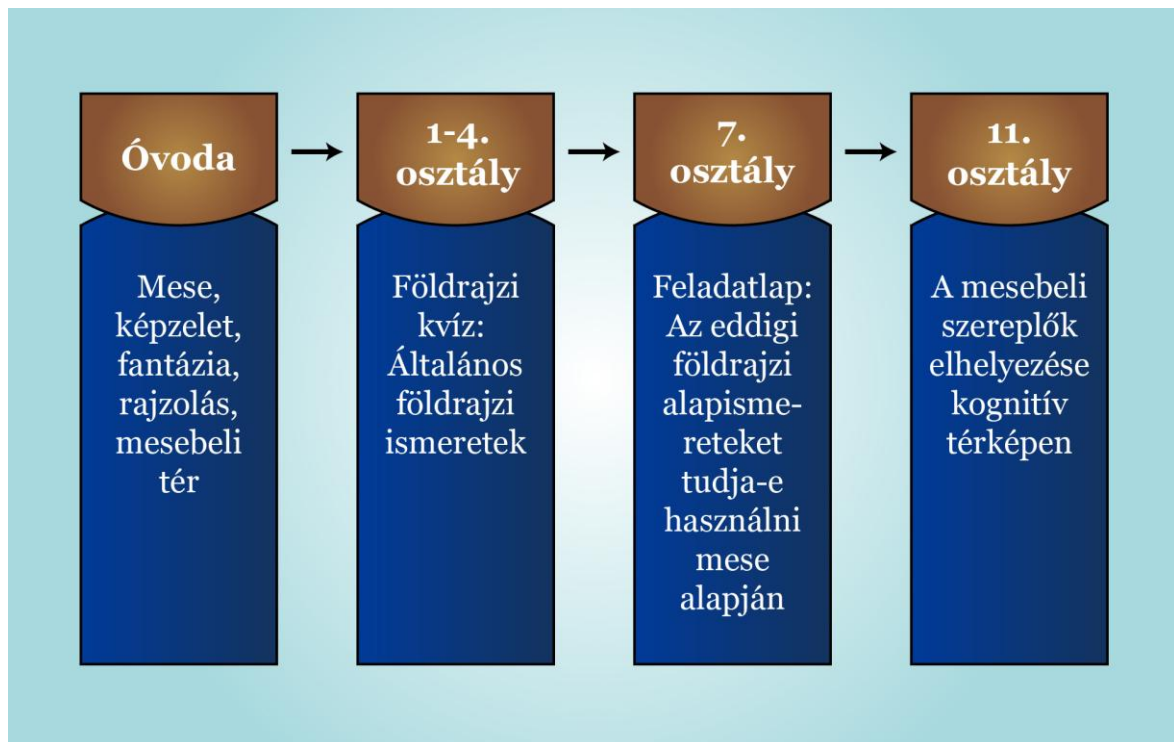
	"Valós"		Mesterségesen létrehozott	
	Helyszínek	Szereplők	Helyszínek	Szereplők
1.	Santa Claus Village - Rovaniemi	Mikulás		• Donald kacsa, • Mickey egér • Pluto kutya stb.
2.	Jičin	Rumcájsz, a rabló és családja	Disneyland, Eurodisney	
3.	Sherwood	Robin Hood	Popeye Village	Popeye, a tengerész
4.	Közel-Kelet	<ul style="list-style-type: none"> • Aladin • Ali baba és a negyven rabló • Seherezáde • Shába királynő • Szindbád 	"Világvége" sziklák	
			Bikal – Reneszánsz Élménybirtok	
5.	Bréma	Brémai muzikusok		
6.	Koppenhága	Kis hableány		
7.	Uri kanton - Altdorf főtere	Tell Vilmos		
8.	Prága - U kalicha (Kehely) kocsmá	Švejk		
9.	Bran	Drakula		
10.	Párizs - Notre Dame	Notre Dame-i toronyőr		
	Magyarország			
11.	Budai vár, Visegrád	Mátyás király		
12.	Siklós vára	Tenkes kapitánya		
13.	Matula kunyhó	A Tüskevár szereplői		
14.	Dél-Alföld	Rózsa Sándor		
15.	Dél-Dunántúl	Patkó Bandi		

(Forrás: saját gyűjtés alapján saját szerk.)

4.5. Meseföldrajz versus gyerekek

A földrajztanítás lényeges célja, hogy a gyerekekben kialakuljon a környezet és a társadalom összetartozásának, kölcsönhatásának tudata, amelyhez a népmesék tudatos elemzése jelentősen hozzájárulhat, hiszen elképzelésem, hogy a földrajzi tér a mesékkel is tanítható. E kutatás során alapvető célom, hogy tesztjeim, feladatlapjaim segítségével feltérképezzem, hogy e történetekből az óvodás, általános- és középiskolás korosztály mennyire érzékeli a teret, valamint az, hogy milyen utat tesz meg a felismerés, az információszerzés és a gyakorlatban való megfelelő alkalmazásuk (5.ábra).

5. ábra: Méréseim folyamatábrája

(Forrás: saját szerk.)

Az óvodáskorú gyerekek térről szerzett ismereteiket tapasztalati úton, szocializáció során szerzik, tanulásuk e szinten még informális. A következő csoportba tartozó 1-4. osztályosokat nézve a helyzet annyit változik, hogy ők már szervezett keretek között szereznek tapasztalatokat, korábbi tudásuk a környezetismeret tanulásával bővül, mélyül. A kamaszkor kapujában álló hetedikesek esetében azonban a korábbiakban elsajátított geográfiai alapismeretekre konkrét tantárgy épül, e tudományra való rálátásuk elmélyültebb lehet. A

tizenegyedikeseknél a földrajzoktatás befejeződött, így valószínű, hogy teljes kép alakult ki bennük a világ geográfiai viszonyairól, helyzetéről.

Az óvodásokkal egy mesét rajzoltattam le, azt tapasztaltam, hogy ábrázolásaikon helyesen jelenítenek meg földrajzi elemeket, ám életkori sajátosságukból fakadóan – akkor és azt rajzol, amit szeretne – csak néhány olyan munka született, amelyen a hallott történet elemeit jelenítették meg.

Az első osztályosoknál egy kvízzel a földrajzi alpműveltségüket tanulmányoztam. A körökben végzett felméréseim azt mutatták, hogy megfelelő a geográfiai tájékozottságuk, kiváló alapokkal rendelkeznek, amelyre építeni lehet, és a későbbiekben erősíteni kell.

A második, harmadik, negyedik osztályosokhoz ugyanazt a feladatsort vittem el, mint a 6-7 évesekhez. Náluk azt láttam, hogy a szervezett keretek között zajló munka már a játékos feladatsor megoldását nehezítette, néhány esetben blokkolta. Ennek feloldására kirándulások, ismeretterjesztő filmek gyakoribb alkalmazását javasoltam annak érdekében, hogy a gyerekek tapasztalatszerzéssel gyarapítsák, színesítsék a tanult információkat, elősegítve ezzel a definíciók pontos meghatározását.

A hetedik osztályosokkal népmesékre épülő feladatlapot oldattam meg. Ez esetben azt tapasztaltam, hogy nem használták már meglévő földrajzi ismereteiket, az absztrakt gondolkodást, asszociációs képességet csak kevesek mutatták.

A középiskola tizenegyedik osztályában már kognitív térképet készítettem, amelyben meseszereplőket kellett elhelyezni. A 17-18 évesek körében végzett felmérés pozitív eredménnyel zárult, ismerték a mesehősöket és a térben való tájékozottságukat is megfelelőnek találtam.

A vizsgálatok eredményei összességében azt mutatták, hogy a gyerekeknek van egy fajta magukkal hozott és egy iskolai keretek között elsajátított földrajzi alpműveltségük, de a tanultaktól nehezen tudnak elszakadni. Ott, ahol a feladatokat játékosan fogták fel, az eredmények megnyugtatóak, biztatóak lettek.

Ezt követően mélyinterjúkat készítettem e tantárgyat oktató szaktanárral, klinikai szakpszichológussal, az ELTE-n földrajz szakmódszertant tanító tanárnővel, arra keresve választ, hogy szerintük a meseföldrajz alkalmazható-e a közoktatásban, valamint, hogy melyik korosztály a legfogékonyabb erre. Mint ahogy korábban már bemutattam, véleményük a meseföldrajz tekintetében nagyon pozitív volt, de álláspontjaik különböztek az ideális bevezethetőséget illetően.

4.6. A kutatás további lehetőségei

E kutatási terület vizsgálatát természetesen nem tekintem lezártnak, mivel számtalan lehetőséget rejt még magában. Elengedhetetlennek tartom a korábban végzett mérések megismétlését, szakemberekkel történő továbbfejlesztését, valamint egy lehetséges tanterv készítését annak érdekében, hogy a földrajzot újra népszerű tantárggyá tegyük a gyerekek számára. A meseföldrajz csak egy példa a sok lehetőség közül, amely e tárgyban megvalósítható és népszerűségét növelheti. Más humán területek is alkalmasak lehetnek e feladatra: képzőművészet (festészet, építészet), és egy extrém példa, akár a gasztronómia is megközelíthető a geográfia oldaláról. Tantárgyi keretek között maradva nemcsak az irodalom nyújt lehetőséget a metodikai koncentrációra, hanem a történelem, a biológia, a rajz is e munkát segíthetik.

Bízom abban, hogy az egzakt földtudományok képviselőinek is sikerült bemutatnom egy új területét a geográfiának, amellyel további irányt mutattam. Valamint számítok arra is, hogy e szakterület jeles képviselői felfigyelnek e témára, meglátják a benne rejlő lehetőségeket, hogy akár óvodás kortól már „taníthatjuk” a földrajzot, ezzel pedig kiegészíthetnénk a tanterv által meghatározott órakereteket.

5. Publikációs lista

5.1. Disszertáció témájában megjelent publikációk

5.1.1. Közlemények tanulmányok, könyvrészletek

MATESZ K. 2012. Tourism into the world of fiction. Acta Beregsasiensis. 2012/2

MATESZ K. 2009. Térélmények különböző irodalmi alkotásokban. A Földrajz Tanítása. XVII. évf. 4. sz. pp. 3-15.

CSAPÓ J. – MATESZ K. 2007. A kulturális turizmus jelentősége és szerepe napjaink idegenforgalmában. – Földrajzi Értesítő LVI. évf. 3-4. pp. 291-301.

MATESZ K. 2004. Tér-értelmezés a népmesében. In: BABÁK K.- TÓTH J. SZERK. Földrajzi tanulmányok a Pécsi Doktoriskolából, PTE TTK, Pécs pp. 186-194.

MATESZ K. 2003. A népmese és a földrajzi tér II. Tanító XLI. évf. 8. sz. pp.18-20.

MATESZ K. 2003. A népmese és a földrajzi tér I. Tanító XLI. évf. 7. sz. pp. 26-27.

5.1.2. Konferencia előadásokhoz kapcsolódó publikációk

MATESZ K. 2011. Meseföldrajz versus gyerekek. Geográfus Doktoranduszok XI. Országos Konferenciája, Szeged – CD

MATESZ K. 2008. A földrajzi térszemlélet kialakítása – meseföldrajz. Képzés és Gyakorlat 2008. 1.pp. 43-52

MATESZ K. 2002. Tér-értelmezés a népmesében. In:
http://geogr.elte.hu/PHD_konferencia_ELTE_2002/doktori_konferencia_anyagai_2002/mateszkrisztina.pdf

5.1.3. Konferencia-előadások

MATESZ K. 2007. Kulturális turizmus alapú területfejlesztés lehetőségei a Dél-Dunántúlon. I. Terület- és Vidékfejlesztési Konferencia, Kaposvár

MATESZ K. 2005. A kulturális turizmus eltérő földrajzi értelmezései. Tudományos és Művészeti Napok, Kaposvár

MATESZ K. 2005. Milyen messze van a Dél-Dunántúl Toszkánától kulturális turisztikai értelemben. Tudományos és Művészeti Napok, Kaposvár

MATESZ K. 2004. Kulturális turizmus alapú területfejlesztés az olaszországi Toscana példája alapján a Dél-dunántúli régióban. Geográfus Doktoranduszok VIII. Országos Konferenciája, Szeged

MATESZ K. 2003. Várak a Dél-Dunántúli régióban. Tudományos és Művészeti Napok, Kaposvár

MATESZ K. 2002. a lehetséges gazda(g)ság ára. A Turizmus Aktuális Kérdései Konferencia, Pécs

MATESZ K. 2002: A népmesék földrajzi vonatkozásai. Tudományos és Művészeti Napok Kaposvár

MATESZ K. 2002. A népmesék földrajzi vonatkozásai. Tudományos és Művészeti Napok, Kaposvár

MATESZ K. 2001. A Koppányvölgye kistérség turisztikai adottságai. Geográfus doktoranduszok VI. Országos Konferenciája Pécs

MATESZ K. 2001. A Koppányvölgye kistérség idegenforgalmi koncepciója. Tudományos és Művészeti napok Kaposvár

5.2. Egyéb publikációk

MATESZ K. 2007. Kulturális alapú területfejlesztés lehetőségei a Dél-Dunántúlon. I. Terület és Vidékfejlesztési Konferencia – CD, Kaposvár; www.deldunantul.com/download.php?id=2742

MATESZ K. 2008. A kulturális turizmus fellegvára – Toszkána. In: http://www.moderngeografia.hu/tanulmanyok/nemzetkozi_turizmus/matesz_krisztina_2008_2.pdf